

UDK: 391.928

Nodira RADJABOVA,
BuxDU tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD
E-mail: nodira545@gmail.com

T.f.d, professor Sh.Hayitov taqrizi asosida

BXSRDA MUSIQA TA'LIMI VA QO'SHIQCHILIK SAN'ATI

Аннотация

Ushbu maqolada Buxoroda musiqa ta'limi va qo'shiqchilik san'ati rivojini, milliy musiqa durdonalarini asrab avaylab, kelajak avlodga yetkazishda o'z hissasini qo'shgan adib va san'atkorlar xizmati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. Teatr, musiqa, rejissyor, "Yetimxon", Ovro'pa, Sharq, milliy, ohang, talant, p'esa, teatr truppasi, artist.

МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИСКУССТВО ПЕНИЯ В БССР

Аннотация

В этой статье рассматривается заслуга писателей и деятелей искусства, которые внесли свой вклад в развитие музыкального образования и певческого искусства в Бухаре, сохраняя шедевры национальной музыки и передавая их будущим поколениям.

Ключевые слова. Театр, музыка, режиссер, "Yetimxon", Европа, Восток, национальный, мелодия, талант, пьеса, театральная группа, артист.

MUSICAL EDUCATION AND THE ART OF SINGING IN THE BSSR

Annotation

This article reflects on the service of writers and artists who contributed to the development of music education and singing art in Bukhara, preserved national musical masterpieces and passed them on to the next generation.

Key words. Theatre, music, director, "Yetimkhan", Europe, East, national, melody, talent, play, theatrical troupe, artist.

Kirish. Ma'lumki, BXSR hukumati davrida Turkiston o'lkasida madaniyat, maorif, fan hamda san'at rivojida muhim siljishlar ro'y berdi. Yurtimizning ilg'or ziyolilari o'lkani zamonaviylashtirish, dunyoning taraqqiy qilgan mamlakatlari darajasiga olib chiqish maqsadida o'zlaridagi kuch-quvvatni, bilim va tajribani imkon qadar ishga soldilar. Xalqimizning ota-bobolaridan meros bo'lib qolgan milliy his-tuyg'u va qadriyatlar bilan yo'g'rilgan dostonchilik, qo'shiqchilik san'atini yangi ruh bilan boyitish, yangidan-yangi qo'shiq va kuylar ijod qilish yo'lida ham xayrli ishlar amalga oshirildi. Umuman Sharq musiqasi va unda salmoqli mavqega ega bo'lgan o'zbek milliy musiqa san'ati ozodlik va istiqloлга chorlovchi milliy jihatlari bilan sayqal topdi.

Buxoro shahrida 1922-yilda muallimlar tayyorlov kurslari (uch oylik, olti oylik) tashkil etilib, ularda sobiq amirlik zamonida mudarrislik qilganlardan ham foydalanildi. O'sha yili muallimlar tayyorlash kursida 52 nafar talaba imtihondan o'tib, Buxorodan tashqariga shulardan 4 nafari Karkiga, 2 nafari Qorako'lga, 3 nafari Qarshiga yuborilgan. Qarshiga yuborilgan 3 nafar muallimdan 2 nafari musiqa muallimi bo'lgan [1].

1922-1923-o'quv yilida Respublikada 60 ta boshlang'ich, ixtisoslangan, o'rta maktablar bo'lsa, 1923-1924-o'quv yilida 90 ta o'quv yurti bo'lgan. Shulardan 7 ta musiqa maktabi ham faoliyat yuritgan[2].

1923-yilda Buxoro shahrida Farobiy nomida musiqa konservatoriyasi ochilgan. 1923-1924-o'quv yilida ushbu konservatoriyada 75 ta o'quvchi tahsil oldi. O'quvchilarning 55 foizi o'zbek, 25 foizi tojik, 12 foizi tatar, 6 foizi Buxoro yahudiylari, 2 foizi yevropalik aholi vakillarining farzandlari edi. Konservatoriyada Respublika maktablari uchun musiqachilar va musiqa o'qituvchilari tayyorlangan[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buxoroda teatr va musiqa san'atini yuqori darajada yo'lga qo'yish uchun

mashhur rejissyor Abdumannon Uyg'ur (1897-1957) ham Buxoroga taklif etilib, 1921-1922- yillarda bir muddat teatrlarning bosh rejissyori sifatida faoliyat olib borgandi.

"Buxoronoma" gazetasining o'tmishdoshi bo'lgan "Buxoro axbori" (1920-1923) va "Ozod Buxoro" (1923-1925) gazetalarini varaqlar ekanmiz, ularda 1920 - yillar davomida turkistonlik mashhur artistlar, qo'shiqchilar Buxoroga gastrolga kelib, bir qator konsertlar berganliklaridan voqif bo'lamiz. "Ozod Buxoro" ning 1924- yil aprel oyidagi uchta sonida "Ashulachi Qori Yoqubov keldi"(Ozod Buxoro, 73-son, 1924- yil 9-aprel); "Ashulachi Qori Yoqubov konserti"(77-son, 1924-yil 16-aprel) xabarlarini va "Buyuk konsert" (82-son; 1924- yil 27-aprel) nomli salmoqli maqola mavjud. Ushbu xabarlar va maqola matni bilan tanishar ekanmiz, o'z davrining mashhur xalq hofizi bo'lgan Muhiddin Qori Yoqubov Buxoroda konsert tomoshalari qo'rganligi haqida ma'lumotga ega bo'lamiz. Ma'lumki, Muhiddin Qori Yoqubov 1916- yildayoq Farg'onada milliy musiqa sozlari orkestrini tuzgandi. 1920-yillarga qadar u qo'shiqchilik san'atida tajriba orttirgan, ayni paytda xalq orasida yuqori obro'-e'tiborga ega edi.

Shuning uchun "Ozod Buxoro": "Mashhur o'zbek ashulachilaridan o'rtoq Qori Yoqubov shahrimizda musofirdur. O'rtoq Yoqubov o'tgan yili (1923-yilda) Buxoroga kelib xalq ashularini o'zgacha maxsus mahorat bilan ijro qilishi orqasida shuhrat qozonib ketgan edi. Hozirgi kelishida ham bir necha konsert qo'yishga o'ylanadur" – tarzidagi xabarni bosgan. Yuqoridagi xabardan ayon bo'ladiki, Muhiddin Qori Yoqubov 1924-yilda konsert qo'yish uchun Buxoroga ikkinchi bor kelgan.

Gazetadagi ikkinchi xabarda esa san'atkorning konsert tomoshasi Buxoro shahridagi "Fayzulla Xo'ja" nomli klubda bir necha kun davom etishi qayd qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. “Buyuk Konsert” maqolasini “Ozod Buxoro” ning faol muxbirlaridan biri, oldinroq “Buxoro axbori”da bir muddat muharrirlik ham qilgan Ziyo Usmoniy yozgan. Aftidan Ziyo Usmoniy Muhiddin Qori Yoqubov shaxsiyati, uning hayot yo'li va sermahsul ijodidan yaxshigina xabardor bo'lgan. U M.Q.Yoqubovning 1920-1922-yillarda Turkiston o'lkasi bo'ylab uyushtirgan konsert gastrollarida bir necha bor ishtirok etgan. Qo'shiqchining Moskva konservatoriyasi tahsilidan keyin mahorat va talanti yanada yuksaklikka ko'tarilganligi haqida muallif: “Maskovga borib konservatoriyada o'qig'ondan so'ng, ovozlari faqat tomoq va burundan tashqari ko'krakdan chiqara boshlag'on. Uning shu tovushi, shu kuy, shu mung, shu ohang bilan ashula aytishi tabiiy holatda juda yaxshidir” – deb yozgan.

Muhiddin Qori Yoqubovning 1924- yil 25- apreldagi konsertida Buxorodagi yevropalik aholi hamda mahalliy xalq vakillari tomoshabin va tinglovchi edilar. Biroq, konsert muborak ramazon oyi kunlariga to'g'ri kelganligi, dehqonchilik ishlari dalalarda avj olgan bir paytda bo'lganligi tufayli mahalliy xalq vakillari oz bo'lgan. Shunga qaramay M.Q.Yoqubov qo'shiqlari diqqat va e'tibor bilan tinglanib, uzoq davom etadigan qarsaklar bilan olqishlangan. Ziyo Usmoniy Muhiddin Qori Yoqubovdagi sharqona ohang, qo'shiqlarga tanlangan muzikalardagi milliy ruh, mung, ohanrabonlikni obrazli tasvirlagan.

Ayon bo'lishicha, 1920- yillarda Muhiddin Qori Yoqubovni Angliya va Italiya singari mamlakatlardagi konservatoriyalarga borib, Sharq va Evropa uslublaridagi qo'shiqlar o'rganib qaytishi haqida gap-so'zlar tarqalganda, buxorolik jurnalist bu holat amalga ohsa Muhiddin Qori Yoqubovga shuhrat olib kelmaydi, deb hisoblaydi.

“Kuy, musiqa professorlari o'rtoq Muhiddin Qorining faqat tomoqdangina chiqqan shuncha buyuk va go'zal tovushiga hayron qoladur edilar va u professorlar Qori o'rtoqning Angliya va Italiyaga borib, Sharq xalqlariga xos kuy, mung, ohanglarni yo'qotilishini xohlamaydurlar”- kabi fikrlar bildirilgan.

Muhiddin Qori Yoqubovdagi beqiyos va takrorlanmas talant konsertda hozir bo'lgan Ziyo Usmoniy shu qadar ta'sirlantirganki, u maqola so'ngida: “Sening tovushingni isloh qilish kerak emas. Shu tovush o'zi ham bo'ladi. Agarda sen Italiya konservatoriyasida o'qib chiqsang u vaqtda sen Sharq ashulachisi, Sharq bulbuli bo'lmasan, balki Italiya va Ovropa bulbuli bo'lursan!!!” – kabi o'ta ehtirosli fikrlarni yozadi. Tariximiz haqida fikr yuritir ekanmiz, bugungi istiqlolning farahbaxsh kunlarida Respublikamizda qo'shiqchilik san'ati yuksaklikka ko'tarilayotganligi, Muhiddin Qori Yoqubovga munosib talantlar ona yurtimiz Buxoroda ham yetishib chiqayotganligi, o'zbek musiqasi va qo'shiqchilik san'ati esa dunyoni lol qoldirayotganligi qalblarimizni g'ururga to'ldiradi.

Tahlil va natijalar. Tarixiy ma'lumotlarda keltirilishicha, 1910-yilda ya'ni amirlik davridayoq Buxoroda Sharq dunyosida mashhur bo'lgan qo'shiqchi va maqom ijrochilarining konsert tomoshalari uyushtirib turilgan.

Yangi Buxoro (Kogon)da 1911-1912-yillarda fors-tojik tilida bosilgan Buxoroi Sharif gazetasining 26-sonidagi o'zbek tilida berilgan e'londa Moskva, Qozon, Orenburg, Toshkent, Qo'qon, Andijon shaharlarida konsert gostrollari o'tkazgan, xushovoz maqomlarni baland pardada ijro eta olgan xonanda Kamol afandi Al-Murishiy haqida ma'lumot berilgan. Al-Murishiy 1912- yilning aprel oyi boshlarida Buxoroga gostrolga kelib, uning konserti shahardagi Turkiston kinomotografiya zalida o'tkazilgan. Konsertda ishtirok, etuvchilar uchun chipta bahosi 60 tiyindan 90 tiyingacha, lojalarda oilaviy o'tirib tomosha qiluvchilarga esa 4 so'm qilib belgilangan. Hatto, chiptalar sotiladigan joylar haqida ham

e'lon berilgan [5] Kamol Afandi al-Murishiyning konsertida musiqa orkestri va kartinalar namoyishi ham o'tkazilgan. Konsert tomoshasi tushdan keyin soat 16⁰⁰ da boshlanib: “Mashhur musulmoniya maqomlariga tomoshabinlar xushxonlik qilishlari, xushmaqom va xushovoz hofiz tomoshasiga kelib kishilarimiz lazzatlansalar kerak[6]” degan fikrlar gazeta sahifasidan o'rin olgan.

Biroq “Buxoroi Sharif” (1912-1913 - yillarda gazetaning 153 ta soni bosilgan) va “Turon” (ushbu gazetaning 49 ta soni o'zbek tilida bosilgan) bilan tanishilganda konsertlar va musiqa madaniyati tarixiga tegishli ma'lumotlar ahyon-ahyonda berilganiga guvoh bo'lindi.

BXSR hukumati yillarida Buxoroda taniqli adib, teatr va san'at ustasi Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929-yillar), Yusufjon Qiziq Shakarjonov, boshqird qo'shiqchisi Aziz Alhamid (Almahmud), tatar musiqachisi Saydashev, taniqli teatr rejissyori Abdumannon Uyg'ur kabilar ham faoliyat yuritdilar. Yosh Respublikada teatr truppalari va konsert guruhlari tashkil etish uchun adib va dramaturg Hamza Hakimzoda Niyoziy tavsiiya etgan loyihadan foydalanilgan. Hamza Hakimzoda Niyoziy bu borada katta tajribaga ega bo'lib, 1921- yil 20- iyuldayoq Qo'qon shahrida “Qo'qon artistlar to'garagi”ga asos solgandi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy 1921-yil mart oyida Buxoroga tashrif buyurib, maorif va harbiy targ'ibot-tashviqot sho'balari qoshida teatr truppasini tashkil etdi, 1921-yil dekabriga qadar Buxoroda bo'ldi. U Buxoro teatr truppalari bilan bir necha bor konsert kechalari tashkil etdi. Yoshlar orasidan qo'shiqchilarni tanlab olib, ularga o'zi yozgan “Halima” p'esasidagi o'zi yozgan musiqani ularga o'rgatdi. Yosh san'atkorlar Hamza Hakimzoda Niyoziydan ijrochilik mahoratini o'rgandilar[7]

1921-yil 5-aprel Buxoro shahridagi teatr va konsert tomoshasida Sa'di Maxsum (1809-1989- yy) qiziqchilik maktabidan yetishib chiqqan Yusufjon qiziq Shakarjonov ishtirok etib, konsertga mazmun va ko'tarinki ruh bag'ishladi [8].

Biroq, aynan, BXSR hukumati yillaridan musiqa va qo'shiqchilik san'atida, milliy qo'shiqlarni kuylashda an'anaviylik o'rniga kommunistik mafkura ta'siri yuzaga keldi. Qo'shiqlarni kuylashda sof o'zbek va tojikcha so'zlar o'rniga rus, tatar, o'zbek, tojik so'zlaridan qorishgan misralar kirib kelish holatlari kuzatildi.

Xalqda milliy tuyg'u va ruhni uyg'otishga qaratilgan kuy va qo'shiqlarda g'ayritabiiy, inson ta'bini tushiradigan ohanglar paydo bo'ldi. Ushbu salbiy tendensiyalar o'z vaqtida Ziyo Usmoniy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat singari millat fidoyilari tomonidan keskin tanqid ostiga olindi.

Biroq, ta'kidlash joizki, BXSR hukumati yillarida xalqning asrlar davomida shakllangan va ma'naviy milligiga aylangan Buxoro san'at durdonalarini asrab-avaylash, to'plab kelajak avlodga yetkazish, zamonaviy qo'shiqchilikni yo'lga qo'yishda dadil qadamlar qo'yilgan va amaliy ishlar bajarilgan edi.

Xulosa va takliflar. Xullas, 1920-1924 -yillarda Buxoro xalq Sovet Respublikasi (BXSR) hukumati davrida musiqa san'ati sohasida qisqa muddatda samarali ishlar amalga oshirildi. Buxoro xalq maorifi nozirligining 4 ta sho'basidan biri “musiqa” sho'basi deb nomlanib, ushbu sho'ba ishlari, ayniqsa, Abdurauf Fitrat (1886-1938), Muso Saidjonov (1893-1938), Qori Yo'ldash Po'latov (1890-1965) lar maorif noziri bo'lib faoliyat yuritgan davrda samarali va ibratli ishlarni amalga oshirdi. Teatr truppalarni san'atkor qo'shiqchilar bilan ta'minlashga alohida e'tibor berildi. Konsert truppalari tashkil etilib, ular BXSR viloyatlari bo'ylab gastrollar uyushtirdilar. 1921- yilda Abdurauf Fitratning uyida musiqa maktabi ochilishi, ushbu maktabda ta'lim berishligi va o'quvchilarga har oyda 15 oltin so'm (50 rubl) stipendiya

berilishi Buxoroda o'nlab "Shashmaqom", "Mavrigixonlik", "Buxorcha" turkum ijrochilarining yetishib chiqishida muhim bo'ldi. Buxoro shahrida duxovoy orkestr maktabi, 1923-yilda 7 ta musiqiy maktab faoliyat yuritgani ham muhimdir. BXSР maorif nozirliги huzurida dorilmusiqа kursi ochilgani ham tarixiy ahamiyatga ega bo'ldi. Buxoroda musiqа asboblari dan qashqar rubob, g'ijjak, dutor, tanbur, doira, do'mbira kabilarni yasaydigan usta hunarmandlar safi kengaydi. O'sha davrda Buxoroda milliy musiqа asboblari ning o'ndan ortiq turi yasalgan. Musiqа maktablarini tegishli musiqа asboblari bilan ta'minlanishi, ushbu maktablarda ta'lim oluvchi iqtidorli o'quvchilar tomonidan bir nechta musiqа asbobini birdek chala biladiganlar guruhi shakllanishida asos bo'ldi.

BXSРda musiqа san'atini rivojlanishida Abdurauf Fitrat va Fayzulla Xo'jayev singari hukumat a'zolari, XX asr 20-yillarida qo'shiqchilik san'atida yuksaklikka ko'tarilgan o'nlab o'zbek, tojik, yahudiy millati vakillari muhim rol o'ynadilar. Ayniqsa, Abdurauf Fitratning bu yo'nalishdagi xizmatlari beqiyos ekanligini e'tirof etmoq kerak.

Musiqа va qo'shiqchilik san'ati rivojida Buxoroga 1921-1924- yillarda tashrif buyurgan Hamza Hakimzoda Niyoziy, Mannon Uyg'ur, V.A. Uspenskiy, mashhur xonanda Muhiddin Qori Yoqubov (2 bor tashrif buyurdi) boshqird qo'shiqchisi Aziz Alhamid (Almahmud), boshqird musiqachisi Saydashev, qiziqchi o'zbek Yusufjon qiziq Shakarjonovlar tashrifi, ularning konsert gastrollari ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

ADABIYOTLAR

1. Bu yil qancha o'quv yurti bor? // مجلذ ية (جریدة) ب خاری (Ozod Buxoro gazetasi), 9(222)-son. 1923 -yil 8- noyabr.
2. Tomosha// شریف ب خاری (جریدة) (Buxoroi sharif gazetasi), 26-son, 1912 - yil 10- aprel.
3. O'MA, 47-fond, 1-ro'yxat, 293 yig'ma jild, 123-varaq.
4. Матѣқубов О. Бухоро Шашмақоми. Тошкент.:2018.-300 б.
5. Xonqulov Sh.X. Farg'ona vodiysidagi ijtimoiy, madaniy jarayonlarda Hamza Hakimzoda Niyoziyning roli. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Farg'ona. 2022.-54 bet.
6. Xonqulov Sh.X. Hamza Hakimzoda Niyoziyning ma'rifat yo'li// "Vodiynoma" Andijon.-2019.-№4.(15). - B.101.
7. Hayitov Sh, Badriddinov S. Buxoro tarixidan lavhalar (XIX-XX asrlar); -Buxoro 2007.-104 b.
8. Hayitov Sh, Badriddinov S. Buxoro xalq sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy siyosat, madaniy hayot. Buxoro.: "Buxoro" nashriyoti, 2005.-154 b.